Dr Aleksandar Fatić

naučni savetnik Instituta za međunarodnu
politiku i privredu, Beograd

ŠTA JE TERORIZAM*

„Rat protiv terorizma” i rat protiv intelektualaca

Posle 11. septembra 2001. godine svetska diplomatija je fokusirana na „rat protiv terorizma”, pa je najvećim delom i svetska bezbednosna politika usmerena na rešavanje takozvanih „mekih”, nevojnih, pretnji bezbednosti, kao što su organizovani kriminal ili terorizam. Ipak, uprkos toj frenetičnoj diplomatskoj i bezbednosnoj aktivnosti, mali broj aktera pokazuje da zna šta je definicija terora, a ta definicija nije ni najmanje jednostavna.

Pojam terora i terorizma se pojavio u diplomatskom rečniku posle Francuske revolucije, kada je Edmund Berk (Edmund Burke) u svojoj poznatoj raspravi protiv te revolucije termin upotrebio da označi teror države nad građanima, koji je karakterisao Francusku revoluciju. Dakle, izvorno značenje pojma terorizam se odnosi na državu kao počinioaca terorističkih akata, a na građane kao žrtve. U tom značenju, terorizam je bio isto što i državni teror.¹

U savremenom političkom rečniku „terorizam” je doživeo svoju prvu popularnu upotrebu posle 1983. godine, kada je u Bejrutu, u Libanu, u eksploziji kamiona-bombe, poginuo 241 američki marinac. Zbog tog incidenta je Reganova administracija naglo okončala američko vojno prisustvo u toj zemlji, a incident je okarakterisan kao „teroristički akt”. U stvari, osnovni elementi terorizma u literaturi uključuju nasilje namerno usmereno protiv civila i civilnog društva, tako da ni po jednom teorijski održi-

* Rad primljen: 09. VI 2004. godine.

¹ Videti Richard Falk, *The Great Terror War*, Arris Books, Gloucestershire, UK, 2003, str. XIX.

vom kriterijumu napad na vojnike, i to još okupacione vojnike u stranoj zemlji, ne može biti „terorizam”. To može biti akt gerilskog ratovanja, može biti krivično delo protiv međunarodnog ratnog prava, može biti ratni zločin, ali nikako ne može biti „terorizam”. Ipak, zbog rastuće globalne klime antiamerikanizma, pre svega u američkom teorijskom prostoru, od 1983. godine se sve više nekritički govori o „terorizmu” kada je reč o napadima na vojne strukture.

Vremenom su države uspele, uzurpacijom termina „terorizam”, da same sebe izuzmu iz ove kvalifikacije, iako je ona originalno označavala upravo državne „aktivnosti” protiv civila. Danas se nezakonita primena nasilja države protiv civila označava terminima „odmazda”, „samoodbrana”, „bezbednosne mere”. Istovremeno, SAD su davale sistematsku vojnu, moralnu i političku podršku grupama koje se mogu otvoreno opisati kao terorističke. Primera radi, tokom osamdesetih godina prošlog veka, najveći primaoci američke pomoći su bili teroristi Kontra pokreta koji su nastojali da zbacе sandinističku vladu u Nikaragvi, i pokret mudžahedina u Avganistanu koji su se protivili sovjetskom uticaju u toj zemlji. Naravno, teroristi ostaju teroristi, i kada su 2001. godine islamski teroristi napali Njujork i Vašington, prva zemlja koju su SAD vojno napale je bio upravo Avganistan. Reganova administracija je mudžahedine u Avganistanu koje je osamdesetih godina podržavala nazivala ne „teroristima” nego „borcima za slobodu”, da bi ih tek posle septembra 2001. Bušova administracija nazvala pravim imenom. Slično tome, dok su SAD podržavale kosovske Albance u njihovim terorističkim akcijama protiv srpske države tokom devedesetih godina prošlog veka, oni su nazivani „borcima”, iako se zna šta predstavljaju naoružani „borci” koji napadaju trupe i policiju jedne države čiji su državljani.

No, vratimo se pitanju o definicijama. Ako je terorizam namerno nasilje usmereno protiv civila i civilnog društva, onda su napadi na Njujork i Vašington 2001. godine, nesumnjivo, akti terorizma, na isti način na koji to napadi na američke vojnike u Bejrutu nisu bili. Incident u Španiji početkom ove godine takođe je nesporno teroristički akt, na isti način na koji irački napadi na američke vojnike nikako ne mogu biti terorizam.

Jedno od danas klasičnih štiva za studente međunarodnog prava u zapadnom svetu, knjiga Džefri Best-a, *Rat i pravo (War & Law)*, navodi sledeće redove, koje bi trebalo da pročitaju svi oni koji imaju dileme o tome šta sve spada u terorizam:

Reč „terorizam” se do sada nije koristila onako kako je trebalo, pre svega zbog toga što je njena popularna upotreba bila zasnovana na devetnaestovekovnoj primeni te reči da označi ubice i palikuće iz podzemlja. Značenje te reči upućuje pre svega na specifične situacije: ubistvo sveštenika ili političara, zlostavljanje zarobljenika, postavljanje bombe u železničku stanicu ili u automobil, i tome slično. Na prvi pogled, ovi akti se teško uklapaju u kontekst uobičajenih vojnih konflikata [...]. Ipak, reč terorizam bi u ovim

kontekstima trebalo slobodno upotrebljavati, jer član 51, paragraf 2 (Ženevske konvencije) zabranjuje sve forme terora protiv civila bez razlike.²

Na istom mestu, na strani 278. navedene knjige, Best kaže:

„Teror” nije uvek lako identifikovati, jer će njegovi počinioči, tipično strane u sukobu, posebno ako osećaju obavezu da pokažu prihvatljivo lice pred neutralnim posmatračem, namerno mešati pitanje o teroru sa objašnjenjima koja zvuče razumno i koja imaju neko slabo uporište u stvarnosti. Uočiti nepravni teror je možda više stvar proporcionalnosti i psihoanalize — ukratko, stvar prosuđivanja — nego pravolinijske identifikacije.³

Američki FBI definiše terorizam na sledeći način: „Nezakonita upotreba sile protiv ljudi ili imovine da bi se prinudila neka vlada ili civilna populacija, ili bilo koji njihov deo, da se pokore određenim društvenim ili političkim zahtevima”.⁴

Definicija koju je predložilo američko Ministarstvo odbrane 1990. godine glasi: „Terorizam je nezakonita upotreba sile, ili pretnja silom protiv pojedinaca ili imovine da bi se država ili društvo prinudile ili zastrašile, a da bi se postigli politički, religijski, ili ideološki ciljevi”.⁵

Iako se danas u svetu razvija veliki sukob između akademske zajednice i političara, jer akademska zajednica smatra da su ove definicije preuske, u praksi se dešavaju stvari koje su već i na osnovu zvaničnih političkih definicija otvoreni teror onih koji smatraju da se bore protiv terorizma.

U Bosni danas SFOR sprovodi akcije protiv pojedinaca i njihove imovine, navodno u potrazi za ratnim zločincima, u kojima se uništava imovina i povređuju ljudi, na osnovu pogrešnih obaveštajnih podataka, bez ustanovljavanja ikakve odgovornosti pre napada ili posle njih, i bez poštovanja najminimalnijih procesnih garantija ljudskih i građanskih prava.

Pre nekog vremena trupe SFOR su upale uz pomoć eksploziva u kuću pravoslavnog sveštenika Jeremije Starovlaha i potom pretukle njegovog sina i njega do stanja kome, u sumnji da oni skrivaju Radovana Karadžića. Kada se ispostavilo da je ta „sumnja” neosnovana, niko nije odgovarao, a Visoki predstavnik međunarodne zajednice u Bosni je poslao pismo srpskom Patrijarhu u kome kaže da je „kriva Vlada Republike Srpske, jer nije uhapsila osumnjičene za ratne zločine”. Dakle, ako „vlada ili civilno društvo” iz definicije ne uhapsi, prijave ili dojave Radovana Karadžića, vojnici SFOR će nastaviti za njim da „tragaju” na ovaj način. Na koga oni posumnjaju, osnovano ili neosnovano, teško njemu, bilo da je

² Geoffrey Best, *War & Law Since 1945*, Clarendon Press, Oxford, 2002, str. 278.

³ Ibid.

⁴ Bruce Hoffman, *Inside Terrorism*, Columbia University Press, New York, 1998, str. 14–44.

⁵ Ibid.

kriv ili nije. Pri tome, iako je privođenje optuženih za ratne zločine stvar prava, jasno je da se na ovakav način ne služi pravu, nego je reč o zadovoljavanju političkih aspiracija da se pokaže da NATO trupe ipak nisu onako nekompetentne kao što jesu, jer već deset godina nisu pronašle Karadžića. Pravu se ne služi bez suda, tužilaštva i ljudskih prava, arbitrarnim terorom ljudi u uniformama, bez ikakve odgovornosti.

Neposredno nakon navedenog događaja, iste trupe su „uhapsile” izvesnog Milovana Bjelicu, i „odvele ga na tajnu lokaciju radi ispitivanja”. A šta je taj Milovan Bjelica učinio, koje krivično delo? Za šta je optužen? U stvari, ni za šta. Osumnjičen je da „ima informacije gde je Radovan Karadžić”, pa je stoga „uhapšen”, odveden na nepoznato mesto, bez suda, bez policije, bez advokata, bez porodice, bez procesnih ograničenja na primenu sile i trajanje zadržavanja. Tek nakon gotovo mesec dana od „hapšenja”, Milovanu Bjelici je dopušteno da angažuje advokata, što je on učinio uputivši pismo svojoj supruzi. Ostaje nejasno šta je to Bjelica učinio, i pred kojim sudom će odgovarati.

U pogledu incidenta na Palama i hapšenja Bjelice postavljaju se elementarna pitanja o ljudskim pravima građana. Član 9. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima kaže: „Niko ne može biti arbitrarno uhapšen, zadržan ili proteran”. „Arbitrarno” znači van pravnog sistema, bez pravovaljanog naloga za hapšenje ili rešenja o pritvoru. Član 12. iste deklaracije kaže: „Niko ne sme biti podvrgnut arbitrarnom ugrožavanju privatnosti, porodice, doma ili prepiske, niti napadima na čast i ugled. Svako ima pravo na zakonitu zaštitu od takvog ugrožavanja i napada”. U svetlu opisanih događaja, uopšte nije potreban dodatni komentar sa tačke gledišta ljudskih prava.

Skandali sa maltretiranjem ljudi u iračkim zatvorima samo su mali deo onoga što um onih koji nikome ne odgovaraju može da smisli. Još je vladika Njegoš napisao: „Kome zakon leži u topuzu, tragovi mu smrde nečovještvom!”, ali nije doveo do krajnjih konsekvenci činjenicu da ničim neomeđena upotreba principa da „cilj opravdava sredstvo” predstavlja bezbednosni rizik veći nego terorizam. Jer, terorizam se dešava s vremena na vreme, a teror ove vrste je stalan, i ljudi su relativno redovno njegove žrtve.

Po Bestu, i po većini savremenih autora koji se bave interpretacijom pojma „teror”, teror u ratnom sukobu i u okupacionim situacijama podrazumeva element slobodne interpretacije i psihoanalize, jer on pretpostavlja da je jedan od ciljeva akcije da se stvori strah kod civila. Ukoliko se osumnjičeni za ratne zločine nalaze u bekstvu, onda postoji realna mogućnost da su oni pomešani sa civilima. Da li to znači da je opravdano napadati civilne objekte razarajućim sredstvima? Da li se takva politika može shvatiti kao posredno izazivanje straha kod civila, sa ciljem da se smanji podrška osumnjičenima koji su u bekstvu, odnosno da se civili nateraju da otkriju lokaciju osumnjičenih?

Nemoguće je dati odgovor na pitanje da li je cilj bilo koje konkretne akcije izazivanje straha kod civila, ali takav zaključak se smatra sasvim

razumnim kada civili stradaju bez odgovarajućih rezultata akcije. Dovoljno je uporediti postupanje policije u sličnim situacijama. Kada u policijskim akcijama hvatanja kriminalaca strada civil, a pogotovo tada kada kriminalac ne bude uhvaćen, uvek se postavlja pitanje o odgovornosti policajaca i sprovodi se istraga. Ukoliko u postupanju međunarodnih snaga stradaju civili, a osumnjičeni ne budu uhvaćeni, i pri tome se ne postavi pitanje o odgovornosti i ne sprovede se istraga sa sudskim epilogom, onda je više nego razumno zaključiti da je jedan od ciljeva takve politike stavljanje do znanja civilima da će biti ugroženi sličnim akcijama sve dok osumnjičeni ne budu uhvaćeni. A to je klasični pojam terora u skladu sa međunarodnim pravom.

Vrlo je važno da sve akcije koje uključuju nasilje koje dovodi do povređivanja civila budu predmet transparentnog nadzora, dakle demokratske kontrole. Nije dovoljno, ni za jednu policiju na svetu, da tvrdi da „ima uverenje” da se kriminalac nalazi u nečijoj kući, da bi minirala tu kuću, a potom, kada se ispostavi da kriminalac nije tu, a civili su povređeni, da niko ne odgovara. Pre svega, to je protivno elementarnim moralnim intuicijama. Niko nije iznad zakona i iznad morala, i niko nema pravo da napada civile na osnovu neobrazloženog „uverenja” da su za nešto krivi. Još je važnije to da se, na ovaj način, ugrožava bezbednost građana na strukturni način, jer to logički podrazumeva da svaki građanin može biti napadnut sa obrazloženjem da krije nekog kriminalca, pri čemu, ukoliko ga ne krije, a pri tome bude povređen, niko za to neće odgovarati.

Ne samo to, čak i onda kada su sličnim akcijama stradaju civili, i kada nema razloga da se misli da su trupe postupale da bi vršile pritisak na stanovništvo ili izazivale strah kod njega, a u akciji nisu postignuti rezultati kojima se opravdava ugrožavanje bezbednosti civila — reč je o teroru. Evo šta kaže navedeni udžbenik ratnog prava o toj situaciji:

Očigledno je da pozivanje na princip proporcionalnosti [...] samo po sebi ne zabranjuje napade koji dovode civile u opasnost, ali koji su, po mišljenju napadača, bez obzira na to opravdani zbog jakih prednosti koje donose sa vojne strane. Procene verovatnoće nanošenja povreda i štete civilima, i procene vojne koristi, nikada neće postati sasvim objektivne. Ipak, ovde je reč o jednoj od onih situacija u kojima, iako je nešto teško ili ponižavajuće da se prizna, razumna osoba uvek zna kada se o tome radi. Linija se sigurno negde može povući, i one akcije koje su sigurno na nelegalnoj strani su bilo kakvi napadi u kojima se žrtvuje bilo koji broj civila za relativno male i sumnjive vojne prednosti, i koji se mogu interpretirati tako da proističu iz stava da je „sve ono što spasava život makar jednog našeg čoveka — dopustivo”.⁶

Teroristi tradicionalnog kova namerno napadaju nevine ljude da bi naterali njihove vlade da postupe na određeni način. Oni, dakle, namerno izazivaju krizu bezbednosti kod građana, sa određenim političkim ciljem.

⁶ Geoffrey Best, loc. cit., str. 280—1.

Vojne snage svakako ne izazivaju namerno opštu nebezbednost, ali ako postupaju bez utvrđivanja krivične odgovornosti za nanošenje povreda civilima, onda one to faktički čine. Ukoliko pri tome ne vode računa o realnoj krizi bezbednosti koju izazivaju, širi se strah među stanovništvom i niko se ne oseća sigurnim, jer nema načina da se dokaže da neko ne krije zločinca, a samim tim svako može biti meta nasilja. To se, po svim bitnim elementima, uklapa u savremenu definiciju terora.

Dalje od ovog zaključka ne treba ići. On je nekontroverzan u savremenoj literaturi. Problem je u tome što, kada se radi o ljudskim pravima i borbi protiv svake forme terora, svi učesnici u diskusiji moraju biti dosledni, jer samo onaj ko se protivi svakom teroru, protivi se i bilo kom aktu terora konkretno.

Američki general Miler, koji je bio zadužen za Gvantanamo Bej logor, poslat je u Irak da „unapredi istražne metode i ispitivanje zatvorenika”. Prema iskazu jednog visokog službenika američke CIA emitovanom u BBC emisiji „Hardtalk”, 31. marta 2004, general Miler se zalagao za „upotrebu pasa u ispitivanju zatvorenika, njihovo izlaganje nepodnošljivoj toploti ili hladnoći, lišavanju hrane i sna, i drugim metodama eksplicitno zabranjenim Ženevskim konvencijama”. Pojedini visoki američki zvaničnici su u javnim govorima nazvali Ženevske konvencije „sredstvima u rukama terorista”. Predsednik Buš je u jednom od svojih govora neposredno posle napada 11. septembra otvoreno zapretio drugim državama rekavši: „Ili ste s nama ili ste protiv nas. [...] Oni koji biraju prijatelje među teroristima će videti.” Po rečima jednog od vodećih američkih međunarodnih pravnika, prinstonskog profesora Ričarda Folka (Richard Falk), ovaj iskaz, dat u atmosferi rata protiv Avganistana i priprema za rat protiv Iraka, predstavljao je otvorenu pretnju ratom koja je sama po sebi zabranjena Poveljom Ujedinjenih nacija.

U ratu protiv Iraka, napadnuta je zemlja koja nije imala nikakve veze sa terorizmom; štaviše, zbog sekularne prirode vladavine Sadama Huseina, on je za Osamu bin Ladenu, po mnogim svedočanstvima, bio najomraženiji vođa u arapskom svetu. Danas, posle napada, Irak i te kako ima veze sa terorizmom, a najdokumentovaniji slučajevi terora u njemu su upravo oni koje su počinili ljudi u uniformama američke vojske u iračkim zatvorima.

Nedavno je jedan američki profesor, Džerald Mejsi (Gerald Massey) sa Univerziteta u Pitsburgu, gostujući u Beogradu, održao izvanredno predavanje o stanju administracije u SAD, pa je ispričao i sledeći događaj. Tokom jednog sastanka, potpredsednik Dik Čejni je obavestio Kabinet predsednika Buša da Sadam Husein kupuje veliki broj polovnih kamiona za izbacivanje đubreta. Njegova interpretacija je bila da je Sadamova namera bila da sa kamiona skida teleskopske podizalice prikolice, koji se koriste za isbacivanje tereta unazad podizanjem prikolice, da bi ih upotrebio za podizanje raketnih lansera! Kada mu je Kolin Pael odgovorio da se teleskopski podizaci mogu daleko jeftinije kupiti u svakoj prodavnici, dodao je i zaključak: „Ti si lud!”.

Nažalost, način na koji se ponašaju političari koji podržavaju neograničeno nasilje u ime borbe protiv terorizma ponekad podseća na ove kve paranoidne ispade, i razlog je za današnji, rastući, konflikt između intelektualaca i onih koji donose odluke o bezbednosnoj politici širom sveta. Amerikanci, u izbornoj godini, susreću svoj istorijski izazov, da smene jednu opasnu, neokonzervativnu politiku koja je protivna svim velikim liberalnim tradicijama američkog naroda. Oni se susreću sa izazovom da, izborima, nateraju svoju političku elitu da se vrati fundamentalnim principima pravednog rata koji proističu još iz filozofskih redova Huga Grocijusa (Hugo Grotius), a koji su ugrađeni u međunarodno pravo, naime principima (1) diskriminacije, (2) proporcionalnosti, (3) nužnosti i (4) humanosti. Njihovo bliže obrazloženje glasi:

(1) *diskriminacija*: svaka upotreba sile mora biti diskriminativna između vojnih i civilnih ciljeva, i mora bezuslovno izbeći namerne napade na civilne ciljeve, bez obzira na vojne razloge ili vojnu nužnost;

(2) *proporcionalnost*: svaka upotreba sile mora biti u razumnoj vezi i proporciji sa odgovornošću napadnute države, otporom koji ona pruža i njenim vojnim sposobnostima;

(3) *nužnost*: svaka upotreba sile mora biti nužna za postizanje legitimnih vojnih ciljeva, i svaka preterana upotreba sile se mora izbeći;

(4) *humanost*: svaka upotreba sile mora u potpunosti uvažavati međunarodno humanitarno pravo i izbeći svako ljudsko stradanje koje nije suštinsko za postizanje legitimnih vojnih ciljeva.⁷

U SAD i širom sveta danas se vodi rat intelektualaca protiv ratnohuškača među političarima i birokratama. Zagovornici takozvanog „vojnog humanizma“, kako ga naziva Noam Čomski, spremni su na sve da uguše glasove savesti intelektualaca. Dok je posao intelektualaca da slede logiku i savest, posao političara je da štite nacionalne interese svojih država uvažavajući i logiku i savest, dakle uvažavajući mišljenje i aktivno tražeći savet intelektualaca. Nažalost, danas se često dešava da političari otvoreno vređaju intelektualce kada je reč o borbi protiv terorizma, a da i ne znaju šta je definicija terorizma. Vrhunski akademski autori, poput Noama Čomskog, doživljavali su šokantne stvari u svojim zemljama. Slično tome, svi oni koji kritikuju one aspekte „rata protiv terorizma“ koji su protivni logici i savesti danas postaju meta neumerenih i loše obaveštenih političkih odlučilaca.

U svetlu svega rečenog, jasne su dve stvari: terorizam neće nestati zbog „rata protiv terora“ ako političari i diplomate dozvole da taj rat i sam postane teror, a sam teror uniformisanih lica nad građanima raznih zemalja će još dugo biti ograničen na onaj stepen u kome ga široka javnost može trpeti prikrivenog floskulama o „obračunu sa najvećim svet-skim zlom“. Taj teror, i tu opasnost, kao i uvek, najviše osećaju intelektualci. Zato su oni i najveći njegovi protivnici, a potencionalno i njegove najveće žrtve.

⁷ Falk, loc. cit., str. 125.